

споразуму великих сила које су париским уговором стекле право ингеренције у источно питање. Спољнополитичка служба Црне Горе обављала се путем повремених и не сталних дипломатских мисија и до средине XIX вијека она није имала стална дипломатска и конзуларна представништва у иностранству, а и касније, до 1878, та представништва нијесу званично призната. Њени представници, прије колективног признања независности Црне Горе, нијесу добијали званични статус дипломатских чиновника; није учествовала до 1878. у раду међународних конгреса и конференција, већ је била њихов објект, нити је била чланица које од међународних организација. Не може се говорити о Црној Гори као субјекту међународног права у пуном значењу, нарочито не до средине XIX вијека, но ипак тај субјективитет постоји у извјесној мјери. Осим Русије, стварање црногорске државе у XIX вијеку остало је без формалног признања европских држава, нарочито Турске. Покровитељство Русије у међународним односима Црне Горе било је било одређени степен наглашености и признавано је прегходном сагласношћу великих сила, а Црна Гора се у спољнополитичком саобраћају позивала на право руског покровитељства. Црна Гора није била заштићена од Турске каквом колективном одлуком која би обавезала европске силе на интервенцију. О државноправном положају Црне Горе долазиле су до изражаја индивидуална схватања и интереси, промјенљиви и пролазни, водећи рачуна о осјетљивостима отоманске империје и зависећи од околности непосредног учествовања у реализовању планова непосредне подјеле и експанзије у европском дијелу Турске.

Милан Ивановић

МИТАР БУРИШИЋ: ПРВИ БАЛКАНСКИ РАТ 1912—1913.

Београд 1960. (Операције црногорске војске)

Историјски институт ЈНА прихватио се значајног задатка да напише критичку војну историју о учешћу Србије и Црне Горе у балканским ратовима. Операције српске војске обухватају двије књиге, од којих је прва изашла 1959. године. Изласком и ове, треће књиге, велики дио посла је, дакле, обављен. У четвртој књизи обрадиће се читав други балкански рат. О овим ратовима и до сада је писано, углавном чланци, највише у предратном часопису „Ратник“, а од већих расправа „Опсада Скадра“ од Живка Павловића, „Српско-турски рат 1912“ у три књиге и „Други балкански рат“ од Милутина Лазаревића. Али сада се нашој историографији пружа једна исцрпна критичка едиција.

Узроци балканског рата расправљају се комплексно у веома опширном уводу на почетку прве књиге о српској војсци. Према

томе отпала је потреба да се исто и овдје понавља. Ђуришић је тако, у уводу ове књиге, могао да у главним цртама прикаже економске, политичке и посебно војне прилике у Црној Гори прије и уочи рата. Оцртавајући основне моменте у развоју привреде Црне Горе од 1878. године, аутор даје општу слику заосталости и сиромаштва земље. Наличје и само покушај изласка из таквога стања, била је стална финансијска презадуженост у иностранству, ослонац на помоћ са стране и давање концесија иностраном капиталу. Дотичући се политичких прилика почетком XX вијека, писац се углавном држи уобичајених концепција о конзервативности режима књаза и краља Николе и о раду напредне грађанске опозиције. При томе он тачно утврђује да та опозиција није била у моћи да озбиљније уздрма постојећи поредак у земљи.

Мирнодопски развој црногорске војске најприје се излаже у глобалним цртама, а затим поједине стране војног организма од настајања па даље. Стање уочи рата представља се потпуно и у свим видовима. Црна Гора поклањала је највећу могућу пажњу опреми и усавршавању своје војске, али је она увијек заостајала за потребама, односно развојем савремених армија. То је била војска племенска, милицијског типа. Сталног кадра који би сачињавао језгро будуће оперативне војске у ствари није било. Наоружање је било махом застарјело и недовољно. Црногорска војска није имала генералштаб који би у складу са развојем оружја и ратне доктрине оспособљавао црногорску војску да у сваком моменту одговори захтјевима модерног ратовања. Оскудица средстава везе, слабости извиђања и нарочито обавјештавања представљаће посебни недостатак за боље организовање и планирање ратних операција. Слаба материјална база земље била је основни узрок свих слабости. Највредније од свега, што је под условом релативно доброг вођења могло да надокнади остале слабости, био је ванредни борбени морал црногорске војске.

Расправљајући о ратном плану, Ђуришић утврђује да је црногорска влада и од раније рачунала да ће у оквиру балканске коалиције водити офанзивни рат против Турске. У складу са тим донекле су и усмјераване мирнодопске војне припреме земље. Али ратни план донијет је тек 3. октобра 1912. године, свега шест дана прије почетка ратних операција. Прихваћена је основна идеја бригадира сердара Јанка Вукотића, да се са главнином снага у једном налету освоји Скадар и потом упорно држи, а на широком фронту на сјевероистоку да се свакако брани граница, а по могућности пријеђе и у офанзиву.

Главне снаге ка Скадру морале су поћи двама правцима: Зетски одред са 15.000 војника и 40 топова из рејона Подгорице, и Приморски одред са 8.000 војника и 34 топа од Црмнице и Приморја. Водена површина Скадарског језера што је раздвајала ова два правца готово је онемогућавала маневар са једнога на други.

Много краће растојање од полазних положаја Приморског одреда до главне нападне тачке Скадра веома је повећавала оперативни капацитет овога правца. Али бројна превага Зетског одреда, и то што је њиме командовао престолонаследник Данило, објективно је овоме правцу давала предност. Међутим, како писац у овој анализи пледира и чему ће развој догађаја дати за право, Врховна команда није поступала смишљено и цјелисходно; чиниоци простора и времена, с обзиром на предстојећу улогу Зетског одреда, захтијевали су да се овоме додијели више артиљеријских оруђа, и да се наступање оба одреда тако координира како би се једновремено стигло у рејон Скадра. Отпочевши 9. октобра, борбена дјејства Зетског одреда била су слабо организована и, што је било фатално, споро вођена. Командант одреда престолонаследник од самог почетка показивао је потпуну неспособност. Послије спорог заузимања турских положаја у рејону Тузи, он је војсци дао четири дана одмора, а потом се напредовање продужило такође спорије но што је било могућно. Шта је ово значило довољно говори да су Турци до 17. октобра имали у Скадру свега 10.000 војника, а од тада до 25. истог придошло је још 8.000. Сада је непријатељ имао услова да се у својим јако утврђеним положајима дуже одржи. Док су снаге Зетског одреда још биле у рејону Тузи, Приморски одред дошао је надомак Тарабоша. Турци су онда могли да на овај одред баце резерву и да изоловано одбију његов напад.

Недозрелост црногорске Врховне команде показала се у нападу Зетског одреда преко Великог Бардањолта. Овим правцем као главним нападале су двије бригаде, а на помоћном према Штоју три бригаде! Уз тешке жртве и напоре Црногорци су 28. октобра заузели Велики Бардањолт, али су пропустили да га чврсто запосједну. Турци су употријебили резерву и чак снаге са других сектора и након два дана збацили Црногорце са тог важног положаја. За вријеме овога напада Приморски одред био је осуђен на неактивност. Сасвим је убједљиво закључивање писца, за које налази потврде и у једном савременом документу, да је ангажовањем самог Зетског одреда краљ Никола хтио да своје сину престолонаследнику прибави славу освајача Скадра.

У оваквим околностима од извјесног значаја било је то што је неколико батаљона Приморског одреда упућено према Барбалуши и Љешу, с циљем да прекину једину преосталу турску комуникацију са морем и потпуно блокирају Скадар. Мада ове јединице усљед слабости командовања често нијесу дјејствовале као један организам, оне су задатак ипак успјешно извршиле.

Источни одред почео је рад са фронта који се протезао од Плава до Челебића код Пљеваља. Командант бригадиер Вукотић смјело је повео офанзиву. Како су на овоме сектору Турци имали извјесну бројну надмоћност, то им се пружала могућност да опасно маневришу кроз слабо обезбијеђене међупросторе надирања

Црногораца. Офанзива је дакле значила преузимање знатног ризика. Али се показало да је командант сасвим исправно процијенио ситуацију. Турци су пружили мјестимично жилав, али скроз пасиван отпор. Један за другим сигурно су савлађивани међусобно неповезани гарнизони у Бијелом Пољу, Беранам, Плаву и Гусињу и Пљевљима. Ослобођењем доброг дијела Санџака и Васојевића био је отворен пут за Метохију. Снажни турски противнапад на Чакору 22. и 23. октобра потпуно је разбијен. Ову чињеницу командант одреда није одмах уочио, па је диктирао веома опрезно наступање ка Пећи и Метохији. Пошто ових дана и српска војска напредује према Метохији, краљ Никола је пожуривао напредовање Црногораца. Између Србије и Црне Горе није било претходног споразума о будућој граници, па је настало грабљење о територију. Тако се десило да су црногорске и србијанске трупе једновремено ушле у Ђаковицу. Сусрети братских војски иначе су свуда праћени огромним одушевљењем. Али је између команди настао спор ко ће у Ђаковици поставити власт. Учињена је нагодба да у једном дијелу вароши функционише црногорска а у другој србијанска власт. Послије Метохије наставило се грабљење о Албанију. Србијанска команда одбила је предлог црногорске команде да заједнички предузму марш за Албанију долином Дрима. Да би што прије стигли у рејон Скадра, командант Источног одреда одабрао је најнеповољнији пут преко планине Богићевице. Средином новембра, по страховитом невремену, кроз снијег и мећаву, извршен је подвиг натчовјечанских напора. Овај марш стао је црногорску војску знатних губитака у људству и већем дијелу коморе. Извршивши своју улогу као Источни одред, војска од 5.500. војника прикључила се Зетском одреду.

Преговори о примирју поведени новембра на тражење свуда потучене Турске, затим о миру од почетка децембра на конференцији амбасадора у Лондону, имали су само негативне реперкусије за могућност да Црногорци заузму Скадар. За скоро 3. мјесеца Турци су могли несметано да јачају и проширују фортификацијски систем око Скадра. Аустријска дипломатија на Цетињу за то вријеме вјешто је потхрањивала илузије да ће Црногорци доћи до Скадра путем зеленог стола. У самој ствари Аустрија је интензивно радила у циљу стварања аутономне Албаније, која би обухватала и Скадар. Преговори о миру бескрајно су се одуговлачили, највише због натезања Турске и Бугарске око Једрена. Најзад је примирје прекинуто и крајем јануара 1913. године ратне операције могле су поново да отпочну.

Предстојао је нови црногорски напад на Скадар. Упркос сазнању какво рјешење кују велике силе, Црногорце је гурала чврста нада да ће Скадар по освојењу и задржати у својим рукама. И овога пута напад је извршен преко Великог Бардањолта, али уз повољније ангажовање снага на овом у односу на демонстра-

тивни правац према Штоју. Нападом је командовао бригадир Вукотић, који је сада био начелник штаба Врховне команде, иако је формално био потчињен престолонаследнику који је био само командант Одрета; нарушавање принципа субординације било је потребно да би напад водио један способан командант, а да се у случају пуног успјеха задовољи већ позната династичка сујета. Након снажних напада 7—9. фебруара, Велики Бардањолт је заузет. Турску војску захватила је паника да су напустили и Мали Бардањолт. Црногорци су застали на освојеном положају држећи се првобитне заповијести. Радомир Вешовић оцијенио је ситуацију и тражио од Врховне команде одобрење за продужење напада — али нико није преузео одговорност да то на своју руку учини. Турци су се, натјерани од својих официра и жандармерије, убрзо вратили на напуштени положај.

За ово вријеме командант Приморског одреда бригадир Митар Мартиновић, мимо заповијести Врховне команде, повео је напад на Тарабош. Нешто србијанских трупа које сада оперишу у саставу овог одреда нападале су на Брдицу. Координација напада између одреда била је слаба. Осим тога показало се да Тарабош ваља нападати само уз употребу бројније тешке артиљерије.

Посљедњи стварни покушај да заузму Скадар Црногорци су учинили крајем марта. У помоћ преко Грчке и морем долазио је српски Приморски кор од 30.000 војника. Али је конференција амбасадора, на категоричко тражење Аустро-Угарске иза које је стајала јака Њемачка, а уз пристанак осталих сила и најзад Русије, дефинитивно одлучила 22. марта 1913. године да Скадар припадне будућој аутономној Албанији. Да Црногорци ипак изврше напад свакако је утицало што је један високи црногорски парламентарцац упозорио команданта одбране Скадра Есад-пашу како европске силе намјеравају да створе албанску државу, те да би њему ваљало ићи у Тирану да се тамо прогласи за кнеза Албаније. Есад је овакве изгледе наводно примио к срцу, али је рекао да не може напустити Скадар док не би пао још један важни положај. Наш писац налази да није чудно што су Црногорци поново напали, али је чудно што су то учинили преко Тарабоша. Са ослонцем на доминантни положај Великог Бардањолта, главни напад требало је извршити преко сусједног Малог Бардањолта, који је осим тога пружао далеко повољније услове за употребу и пјешадије и артиљерије, а ефекат у погледу главног циља био би исти. Напад на Тарабош завршио се без успјеха.

У даљим дјејствима Црногорци су вршили притисак артиљеријом. Због политичке одлуке великих сила о Скадру, све српске трупе убрзо су повучене. Међутим, иако је политичка ситуација ишла на руку одбрани Скадра, ова је била на издисају. Најзад су се двије команде споразумјеле да Турци са ратном опремом напусте Скадар. Црногорци су у град ушли 25. априла 1913. го-

дине, али ово ниуколико није утицало на судбину Скадра. На снажни притисак великих сила, пријекоре Русије и озбиљне ратне пријетње Аустро-Угарске, Црногорци су били приморани да напусте Скадар. Намјесто њих овамо је 14. маја 1913. године ушао међународни одред. Рат је био завршен.

На крају ове књиге дат је бројни преглед погинулих, умрлих и рањених официра, подофицира и војника црногорске војске. Затим исцрпан и брижљиво сређен регистар личних и географских имена и назива формацијских јединица обије војске. Од велике користи је што је књига снабђена са осам неопходних скица, израђених прегледно, са свим потребним елементима о свим етапама операција и фортификације око Скадра.

Књига Митра Ђуришића представља се са свим квалитетима једне успјеле војне историјске студије. Анализа о црногорској војсци увијек се креће у релацији шта је ова војска, онаква каква је била, у датим околностима требало да ради да би постигла што је могла, а шта је заправо учинила. Исти методски поступак важи и за рад непријатеља. Другом страном фронта, иначе, писац се бави колико је довољно за потпуно разумијевање операција црногорске војске. Имајући у виду прилике и могућности обје зараћене стране, из изложеног се намеће закључак да је црногорска Врховна команда неколико пута узастопно проиграла заиста реалне шансе за успјешно докончање скадарске операције. Способнији команданти, Вукотић, Мартиновић, Вешовић, нијесу могли доћи до пуног изражаја. Мотиви династичке сујете претпостављани су другачијим захтјевима операција на фронту, а што је најтеже и животима црногорских војника.

Аутор још показује урођено а овдје тако потребно осјећање природе тадашње црногорске војске. Није случајно што је наглашено да су братства и племена била основа формације црногорске војске. Ово су биле тако рећи опруге подстицања и одржавања морала, али унеколико и извори слабости наше војске. Што су у бојном реду један до другога били рођаци и племеници, огромно је развијало утакмицу и борбену иницијативу код појединаца и група. Појединац је своје држање у рату дубоко схватао као питање личне части и једнако части своје породице, братства и племена. Оваква морална саодговорност војника, уз дубоку свијест да се води борба за отаџбину против вјековног непријатеља, могла је да преодолети и најтеже ратне недаће. Довољан је примјер да су Турци током читавог рата заробили само једног црногорског војника. На другој страни, утакмица и тежња за истицањем често су доводили до нарушавања борбене дисциплине, што је кварило успјех односне акције и изазивало непотребне жртве.

При свему изнијетом у књизи, остаје, наравно, позната чињеница да је Црна Гора и као сама узета и као члан балканске антитурске коалиције изашла из овога рата као побједник. Исто-

чни одред у своје побједоносном походу извојевао је једну трајну, ослободилачку тековину. А неуспјеси у скадарској операцији показали су све објективне и субјективне слабости црногорске војске, односно у првом реду слабости режима краља Николе.

Композиција и систематика излагања логично и чврсто слиједе хронологију збивања. Опсег појединих поглавља и одељака дат је у доброј сразмјери са интензитетом и значајем односних ратних дјестава. Стил и израз адекватни су природи дјела: реченица је логична, одсјечна, са радикалним наглашавањем става, привидно хладна, а у суштини живо и узбудљиво дочарава збиљу ратовања. Наша историографија уопште, а војна посебно, добила је један озбиљан прилог, од значаја не само за војне стручњаке него и за шири круг наших читалаца.

Новак Ражнатовић

ЈЕРЈОМЕНКО: „НА ЗАПАДНОМ ПРАВЦУ“

Војно дело, Београд 1961, стр. 336

Као 44-та књига Војне библиотеке војно-издавачког предузећа ЈНА „Војно дело“, које иначе већ више година издаје познате радове иностраних писаца из војноисторијске области, појавило се и дјело маршала Совјетског Савеза А. Ј. Јерјоменка „На западном правцу“. Захваљујући тој корисној библиотеци читаоци су успјели да се упознају са мемоарском литературом савезничких команданата из другог свјетског рата (Ајзенхауер, Монтгомери, Патон, Бредли и други), као и познатим дјелом генерала Шасена „Историја другог свјетског рата“. Да би се што свестраније приказала историја војних операција у прошлом рату, Војно дело је поред мемоара савезничких команданата објављивало и дјела њемачких војсковођа, као, примјера ради, Гудеријанове „Војне мемоаре“

Мемоарска литература војних команданата, заједно са дипломатском историјом другог свјетског рата и мемоарима политичара (Черчил, Шервуд, Хал, Штетинијус, Хопкинс и други), који откривају односе међу члановима антихитлеровске коалиције, и позадину значајних одлука, представља важан извор за расвјетљавање многоврских видова најтежег и најтоталнијег рата вођеног у људској историји. Међутим, велика је штета што у мору мемоарске литературе о другом свјетском рату, нарочито умножене посљедњих година у Западној Њемачкој, а поред тога и малициозно писане, доскоро није било мемоара совјетских војних руководиоца, иако су се у прошлом рату баш на руском фронту водиле најтеже и најпресудније битке, па је на просторима од Балтика до Црног мора и смрвљена основна снага Вермахта. Тек посљедњих година прихватили су се и совјетски